

Kur miežiai guli, rugiai netelpa: vienos patarlės keliai

LILIJA KUDIRKIENĖ

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

ANOTACIJA. Straipsnyje aptariamos galimos aplinkybės, kaip patarlės, kuri išplitusi germaniškuose kraštuose, mažiau populiarė versija, bet jau lietuvišku ir latvišku pavidalu, atsirado XVIII a. šaltiniuose – lietuvių–vokiečių kalbų žodyne ir latvių kalbos gramatikoje. Ieškoma istorinių bei kultūrinių sąsajų tarp šių dviejų veikalų autorių. Parodoma patarlės *Kur miežiai guli, rugiai netelpa* / *Kur miežu grauds gul, tur rudzu grauds nevar gulēt* ('Kur miežio grūdas guli, ten rugio grūdas negali gulėti') versijos sklaida XIX–XX a. Lietuvoje ir Latvijoje.

RAKTAŽODŽIAI: patarlės versija, žodinė tradicija, spausdintas šaltinis, pirminis šaltinis, sklaida.

Tradicinis patarlių (kaip ir visos tautosakos) gyvavimo ir sklaidos būdas – „iš lūpų į lūpas“; vėlesnis – iš žmonių šnekos į knygą, o iš knygos (čia turima galvoje didesniais tiražais leisti ir žmonėse labiau paplitę leidiniai – XIX a. kalendoriai ir kiti šviečiamosios paskirties leidiniai, XX a. pirmoje pusėje – iki pat Antrojo pasaulinio karo – leista periodika, mokykliniai skaitiniai ir kt.) sugrįžę vėl į gyvąją kalbą – taip pat laikytinas tradiciniu. Ypatingesnis atvejis – kai patarlė (ir nebūtinai tik patarlė) plisdama dešimtmečių dešimtmečiais eina iš rinkinio į rinkinį, o gyvojoje kalboje tradicijos neturi¹. Lietuvoje viena tokių yra patarlė ***Kur miežiai guli, rugiai netelpa***

1 Istorikai tai nėra koks išskirtinis reiškinys. Kalbėdama apie vokiečių paremiologiją bei paremiografiją, Elza Kuokarė, remdamasi Wolfgangu Miederiu, teigia, jog iki pat XX a. pirmos pusės tai buvusi „kabinatinė veikla“, patarlės bei priežodžiai, nors traktuojami kaip „gatvės išmintis“, buvę daugiausia perrašinėjami iš spausdinto rinkinio į rinkinį (Kokare 1988: 6). Lietuvių paremiografijoje šis procesas nebuvo toks ryškus: palyginti vėlai, XIX a., pasirodę gauseni lietuviškų patarlių rinkiniai (Lietuvoje L. Ivinskio, M. Valančiaus, M. Miežinio, kituose kraštuose – J. Šliūpo Plymute, J. I. Krazsewskio Varšuvoje, G. H. F. Nesselmanno Karaliaučiuje, F. Beckerio Tilžėje) taip pat buvo perėmę ankstesnių leidinių patarles, ne visuomet nurodydami šaltinį, taigi apie čia paskelbtų patarlių ryšį su žodine tradicija tokiu atveju negalima spręsti; tačiau ir kai kuriuose šių rinkinių nemažą tekstų dalį sudarė iš gyvosios kalbos pačių rinkinių sudarytojų ar jų rūpesčiu surinkta medžiaga (išsamiau žr. Grigas 2000: 28–29). Lietuvoje tik panaikinus spaudos draudimą,

(kitas variantas – *Kur miežiai telpa / guli, nereik rugių*) – išreiškianti mintį, jog geriantysis menkai valgo (arba, pasak kitų šaltinių, kad pagiriomis nesinori valgyti); beje, gėrimas, girtavimas tradiciškai tapatintas su alaus gėrimu. Vienas iš vokiškųjų patarlės komentarų tai ir įvardija (rašyba nekoreguota): „Wenn der Magen voller biers ist, so will er kein essen einlassen“ (Wand I 1575 – ‘Kai skrandis pilnas alaus, jis nebenori įsileisti valgio’). Iš čia patarlėje *miežio* įvaizdis, vėlesniais laikais turėjęs simbolizuoti girtavimą apskritai.

Tai tarptautinis patarlės tipas. Lietuviškas pavidalas, nors į Jokūbo Brodovskio (1692–1744) žodyną įtrauktas XVIII a. pirmoje pusėje (Augusto Schleicherio nurodymu, žodynas rašytas tarp 1713 ir 1744 metų – Schleicher 1857: VII), viešai ėmė rodytis tik nuo XIX a. pačios pradžios – pirmiausia, galima numanyti, Mažosios Lietuvos raštijoje², – su Kristijono Milkaus žodynu (MŽ 1800), paskui patarlė pakartota Georgo H. F. Nesselmanno žodyne (NsŽ 1851), Friedricho Beckerio *Mažajame lietuvyje* (BKL 1866); Lenkijoje ši patarlė įtraukta į Józefo Ignaco Kraszewskio leidinį *Litwa* (KrL 1847). Amerikos lietuvius ji pasiekė jau kiek vėliau, Jono Šliūpo dėka, su 1904 m. paskelbtu jo veikalu *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*; Šliūpas sakėsi tą patarlę, taip pat ir kitas, nurašęs iš Kraszewskio (Šliūpas 1904: 341). O Lietuvoje ši patarlė labiausiai ėmė plisti iš Schleicherio *Lietuviškos chrestomatijos*, išleistos Prahoje 1857 m. (SchLL II). Joje išspausdinti du patarlės variantai: *Kur mėžei telpa (gul), nereik rugiu* SchLL II: 89, imta iš Brodovskio rankraščinio žodyno, kuriuo Schleicheris naudojėsi Karaliaučiaus archyve, ir *Kur mėžei gul, rugei netelpa* SchLL II 89, jis esąs užrašytas iš gyvosios kalbos paties Schleicherio (žr. Schleicher 1857: VI–VII), greičiausiai Mažojoje Lietuvoje, praėjus maždaug šimtui metų po Brodovskio ir apie penkiasdešimtmetį metų po Milkaus žodyno (taigi pirmosios lietuviškos šios patarlės publikacijos) pasirodymo. Šio pastarojo varianto būta populiaresnio, lietuviškai jis jau buvo paskelbtas ne tik Kristijono Milkaus XVIII–XIX amžių riboje, bet dar ir 1852 m. Františeko Ladislavo Čelakovskio rinkinyje (Čel), kuris išėjo taip pat Prahoje, penkeriais metais anksčiau nei Schleicherio publikacija; po Schleicherio beveik dešimtmečiu vėliau, 1866 m., šis variantas išspausdintas Friedricho Beckerio *Mažajame lietuvyje* (beje, Beckeris tiksliai išvertęs į vokiečių

.....

taigi nuo XX a. pradžios, imta aktyviai ir organizuotai, naudojantis specialistų parengta metodika, rinkti tautosaką, taigi ir patarles; iš esmės nuo tada – turint sukauptus šaltinius – ir galima spręsti apie žodinę tradiciją.

- 2 Brodovsko žodynas *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum*, kaip žinome, beveik pustrėčio šimtmečio prabuvo neišleistas, dalis rankraščio (antroji pusė, lietuvių–vokiečių) dingo. Iš pirmosios rankraščio dalies išrinktas patarles / priežodžius bei mįsles, sudėjęs su kituose senuosiuose šaltiniuose figūravusia trumpųjų formų sakytine tautosaka, vienu rinkiniu 1956 m. išleido Jurgis Lebedys (žr. SLT). Visą išlikusį Brodovskio žodyną parengė ir trimis stambiais tomiais (su originalo, t. y. rankraščio, faksimilėmis) išleido Vincentas Drotvinas 2009 m. (žr. BrLex).

kalbą lietuvišką frazę „...rugiai netelpa“: ‘...hat Roggen nicht Raum’ (BKL 210); tokios formuluotės nepastebėta originalios vokiškos patarlės publikacijose mums prieinamuose šaltiniuose). Lietuvių kalbos plote iš Schleicherio *Chrestomatijos* patarlę persispausdino Motiejaus Miežinio žodynas (MŽŽ 1894), perėmė ir išplatino LMD rankraštiniai rinkiniai (sudaryti Lauryno Ivinskio – jis vienintelis įtraukė abu variantus, – taip pat A. Gužučio, A. Bublicio, A. Baranausko); ši patarlė – be šaltinio nuorodos – figūruoja ir K. Drąsutavičiaus fonde Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos Rankraščių skyriuje (DrąsR F1-2403/127). Vincas Krėvė ją paskelbė 1927 m. *Tautos ir žodžio* V knygoje (su labai abejotina nuoroda į Pasvalį, t. y. esą patarlė užrašyta iš gyvosios kalbos). Kaip tarptautinis tipas, ši patarlė įtraukta į Kazio Grigo *Patarlių paraleles* ir komentuota – parodyta Europos kontekste (GrgPP 352–353). Abu patarlės variantai įtraukti ir į *Lietuvių tautosakos* rinktinę (LTt V 1106, 1107) – su nuorodomis į Brodovskį ir į Schleicherį, nes Didžiosios Lietuvos teritorijoje iš gyvosios kalbos jos, regis, neužrašyta (bent jau remiantis Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Patarlių kartotekos duomenimis; *Tautos ir žodžio* publikacijoje nuoroda į Pasvalį, kaip minėta, greičiausiai yra fiktyvi)³. Tad patarlės **Kur miežiai guli, rugiai netelpa** sklaida Lietuvoje, matyt, ir baigiasi jos įtraukimu į mūsų rengiamąjį *Lietuvių patarlių ir priežodžių* daugiatomį (į trečiąjį tomą).

XVIII a. antroje pusėje labai artimas šios patarlės variantas pasirodo ir latviškai, paskelbtas Gotthardo Friedricho Stenderio (Senojo Stenderio) gramatikoje (išleista 1761 m. Braunšveige; čia cituojama iš antrojo leidimo, 1783 m.): **Kur miežu grauds gul, tur rudzu grauds nevar gulēt** (*Kur meefchu grauds gull, tur rudfu grauds ne warr gulleht* LGr 246 – ‘Kur miežio grūdas guli, ten rugio grūdas negali gulėti’). XIX a., panašiai kaip kad lietuvių, patarlė persispausdinta įvairių latvių tautosakos rinkinių; Elzos Kuokarės teigimu, iš Fricio Bryvzemnieko rinkinio (BrR), atskirais tomiais išleisto Rygoje 1914 m. (pirmoji publikacija, Fricio Treilando pavarde, pasirodė Maskvoje dar 1881 m. Gamtos mokslų, etnografijos ir antropologijos bičiulių draugijos leidinyje *Etnografijos skyriaus Darbai*, [kn.] VI), nurašytas tekstas vėliau buvęs įtrauktas į ne vieno latvių tautosakos užrašinėtojo rankraščius: iki Antrojo pasaulinio karo šios patarlės atsiūsta į Latvių tautosakos archyvą Rygoje iš

3 *Tautoje ir žodyje* išspausdinta kalbamoji patarlė, publikacijos rengėjus pasiekusi, matyt, iš Pasvalio, su kai kuriomis kitomis (*Dievas davė mylėdamas, bloznas klausė pavydėdamas; Svieta baltojo nedaug / Baltojo svieta nedaug tėra; Bažma(s) puodą plėšia; Sveikas būdamas ligą pakeli: liga išeidama dūšią išvaro, dūšia išeidama – lubas išmuša* ir nemažai kitų), spėtina, buvusi nurašyta iš Schleicherio chrestomatijos (žr. SchLL), o gal ir iš Miežinio žodyno (žr. MŽŽ) – visoms joms bendra tai, kad šios patarlės figūruoja Brodovskio žodyne, minėtojoje chrestomatijoje (su nuoroda į Brodovskį), iš dalies ir Miežinio žodyne, o šioje publikacijoje pateikiamos kaip užrašytos Pasvalyje. Šalia minėtosios aplinkybės, galimybei būti užrašytoms Pasvalio krašte prieštarautų ir tų patarlių stilistika, dažnai ir leksika, nebūdingos tam kraštui; Patarlių kartotekos duomenimis, kiek nors šių patarlių variantų nėra užrašyta nei Pasvalio apylinkėse, nei apskritai Aukštaičiuose.

35 Latvijos vietovių. Tačiau yra konstatuojama patarlės apie *miežio* ir *rugio grūdo* priešpriešą žodinės tradicijos nebuvus ir Latvijoje (Kokare 1988: 32–33).

Esama pėdsako, jog latviškai būta ir antros aptariamiosios patarlės versijos. Karlas Wanderis savo penkiatomio rinkinio pirmajame tome (sklt. 1575) po kalbamosios patarlės vokiškos tarminės versijos iš K. Eichwaldo rinkinio (*Worn Gastenkorn liggt, dar kann kên Roggenkorn ligge* – ‘Kur guli miežio grūdas, ten negali gulėti rugio grūdas’) priduria smulkiu šriftu tokią pastabą: „Latviai sako: *Kur miežius pjauna, negali būti pjaunamos ir avižos*“ („Die Letten sagen: *Wo man Gerste mäht, kann man nicht auch Hafer mähen*“). Pateikiamas tik patarlės vertimas į vokiečių kalbą, be latviško teksto, su nuoroda: Reinsberg IV, 116 – tokia santrumpa Karlo Wanderio duota Idos von Düringsfeld sudaryto trijų tomų patarlių rinkinio trečiajam tomui *Das Sprichwort als Humorist*, išleistam Leipcige 1863 m.⁴ (šį tritomį rinkinį, jau kaip atskirą poziciją, atsietą nuo bendrų su Otto Freiherrnu von Reinsbergu–Düringsfeldu leidinių, pateikia Ignaco Bernsteino katalogas, žr. Bernstein). Tačiau ta gija čia ir nutrūksta; neturėjus savo dispozicijoje I. von Düringsfeld rinkinio, negalima nieko žinoti apie šios esą latviškos patarlės šaltinį. Latvių paremiologinėje literatūroje pastarąją versiją minint neteko pastebėti.

Kodėl ši stilistiškai sklandi, tradiciniais įvaizdžiais paremta, įprastine buitine lek-sika operuojanti patarlė neįėjo į tradicinę liaudies kultūrą XIX–XX a. Lietuvoje ir Latvijoje? Bene vienintelė bandė į šį klausimą atsakyti E. Kuokarė. Ji dar atkreipė dėmesį, jog latviškoji patarlė nuo pat XVIII a. išlaikiusi tą patį pavidalą, nevarijuoja, ir tai bus nulėmęs patarlės gyvavimas spausdintu pavidalu (žr. Kokare 1988: 33), nes žodžiu plintančiai patarlei vargiai tai įmanoma. Tik kodėl ji nepaplito? E. Kuokarė samprotauja taip: „Paplitimui žmonėse kliūtis galėjo būti [šios patarlės] įvaizdžių sistemos vienareikšmiškumas, apribojantis patarlės komunikavimo sritį tiktai viena situacija, nors kalbamoji situacija tebėra gyvenime paplitusi ir galėtų būti akstinas jos populiarumui“ (ten pat). Betgi žinome Latvijoje ir Lietuvoje gyvuojant patarles, kurių turinys interpretuojamas tik vienaip, kurių žodinė sklaida neišplėtė patarlės idėjos, nepridėjo naujų interpretavimo galimybių (pvz.: *Geros akys dūmų nebijo / Labas acis dūmu nebaidās* – apie begėdį; *Devyni amatai, dešimtas badas / Deviņi amati, desmitais bads* – apie žmogų, kuris, neturėdamas tikros specialybės ar išmanymo, griebiasi įvairių darbų; *Baimēs akys didelēs / Bailēm lielas acis* – apie

4 Humoristine ši patarlė galėjo būti palaikyta tik nusitrynus jos motyvacijai (*miežių* nebesiejant su girtavimu < alumi, *rugių* – su maistu < duona, tuo labiau kad šioje versijoje figūruoja nebe ryškią konotaciją turintys *rugiai*, o *avižos*). Čia jau matyti naujesnių laikų tendencijos pasireiškimas, kai suvokiant patarlės prasmę didesnį svorį įgyja nebe tradicinė įvaizdžio traktuotė, o viso patarlės teksto loginis interpretavimas (plačiau šia tema žr. Lilija Kudirkienė. Patarlės interpretacija: diachroninis aspektas, *Tautosakos darbai*, 2007, t. XXXIII, p. 13–24), šiuo atveju pagal loginę formulę *Jeigu tai A – vadinasi, ne B*; taigi jei pjauna miežius, tai ten ne avižos.

pernelyg bijantį; *Giltinė į dantis nežiūri / Nāve zobos neskatās* – miršta įvairaus amžiaus žmonės; *Alkanas per lauką pereisi, nuogas ne / Tukšu vēderu var pāriet pār ceļu, bet pliks nevar* – kad drabužis (viešas atrodydas) svarbiau negu valgis (privatus dalykas), ir dar daugelis visuotinai žinomų bei vartojamų kitų. Visi šie pavyzdžiai imti iš GrgPP).

Bandykime į tai pažvelgti iš kitos pusės. Amžiams bėgant lietuvių tautosakoje bus kiek pakitęs *miežio* įvaizdis. Tiesa, jis natūraliai tebesiejamas su alumi, tačiau buityje vis labiau plintant degtinei ir girtavimą imant sieti kaip tik su ja (šis reiškinys maždaug sutampa su laikotarpiu, kai, regis, po rašytinius šaltinius pasklidusi patarlė jau būtų galėjusi pereiti ir į gyvąją vartosena), *miežis* tapo v a i š i ū a l a u s įvaizdžiu, o per vaises, kaip žinome, ne mažiau ir valgoma, ne vien geriama. Taigi *miežio* ir *rugio grūdo* opozicijos nebelieka. Nebelieka ir paskatos šia patarle apibūdinti girtaujantį.

Nėra argumentų prieštarauti E. Kuokarės teigimui, jog pirminis aptariamasis patarlės šaltinis – vokiečių kalba. *Latvių ir vokiečių patarlių paralelėse* ji iškelia faktą, jog „[g]ermanų bei romanų kalbose ši patarlė sudaro šakotą tipą <...>, turintį keletą analogiškų versijų“ (Kokare 1988: 33). Vokiškuose Wanderio ir ypač Düringsfeldų rinkiniuose atskleista gana plati šių versijų panorama. Pavyzdžiui, vokiečių esą sakoma *Kur stovi varykla, negali stovėti kepykla (Wo ein Brauhaus steht, kann kein Backhaus stehen* Wand I 452), *Kur stovi smuklė, negali stovėti kepykla (Wo ein Wirtshaus steht, kann kein Backhaus stehen* Dür I 137), *Kur stovi salyklo maišas, negali rugių maišas stovėti (Wo der Malzsack steht, kann der Roggensack nicht stehen* Dür I 136); olandų – *Kur aludaris viduj, kepėjas negali įeiti (Daar de brouwer binnen is, moet geen bakker komen* Wand I 452); danų – *Kur įeina salyklo maišas, lieka lauke miltų maišas (Wo ein Malzsack hinkommt, bleibt der Mehlsack fort* Dür I 137); prancūzų – *Kur įeina aludaris, nebeįeina kepėjas (Wo der Brauer hingeht, geht der Bäcker nicht hin* Dür I 137), *Kur įeina smuklininkas, nebeįeina kepėjas (Wo der Schenkwirt hingeht, geht der Bäcker nicht hin* Dür I 137); prancūzai į tokią opoziciją net sustatę šventuosius – aludarių patroną ir kepėjų patroną (*Wo St. Arnold hingeht, kann St. Honorius nicht hingehen* Dür I 137 – ‘Kur šv. Arnoldas įeina, nebegali įeiti šv. Honorijus’). Minėtuose rinkiniuose pateikiama ir mūsų nagrinėjamosios versijos variantų: Kelno apylinkėse vokiečių esą dar sakoma *Kur daugiau įberta miežių, ten negali būti rugių (Wo mer Gääsch schött, kann kei Kôn ligge* Wand I 1574), o Brėmeno apylinkėse ir Prūsijoje net – *Kur guli miežio grūdas / miežis, negali gulėti rugio grūdas / rugys (Worn Gastenkorn liggt, da kann keen Roggenkorn ligg; Wo Gerste liegt, darf nicht Korn liegen* Dür I 137). Tačiau vokiečių tradicija pirmenybę akivaizdžiai teikia versijoms, kur vietoj *miežio* ir *rugio grūdo* opoziciją kuria *alaus darykla / spirito varykla* ir *kepykla (Brauhaus – Backhaus)*; Düringsfeldų rinkinyje tokia

antraštė *Wo ein Brauhaus steht, da kann kein Backhaus stehen* suteikta visam čia pateikiamam (Dür I 136–137) tarptautiniam tipui.

Tyrinėtojų nurodomos vokiškos publikacijos su (mums rūpima) *miežio – rugio grūdo* opozicija daugiausia yra pasirodžiusios tik XIX a. (pvz., Karaliaučiuje 1864 m. išėjo H. Frischbiero rinkinys, Berlyne 1843 m. J. M. Firmenicho, Leipcige 1860 m. K. Eichwaldo, ten pat Düringsfeldų keturi rinkiniai 1862–1863 m. ir kt.), taigi jos geru šimtmečiu vėlesnės nei lietuvišką ir latvišką versijas užfiksavusių autorių gyventas metas; tuo tarpu ankstesnės dabar žinomos publikacijos, priešingai, ir anam laikui yra senos (G. Henischo rinkinys 1616 m. Augsburgėje, M. F. Petri rinkinys 1606 m. Hamburge; K. Grigo *Patarlių paralelėse* nurodyta, jog seniausia vokiška šios versijos publikacija yra 1605 m. (Grigas 1987: 353), bet tai galėtų būti tas pats rinkinys) ir todėl buvusios nelengvai pasiekiamos; tiesa, K. Wanderis nurodo dar XVIII a. rinkinį su kalbamąja šios patarlės versija (*Doar Gâsten liggt, kann kên Roggen liggen* ‘Kur miežiai guli, negali rugiai gulėti’) – *Ruhestunden*, XX 31, 1761–1767 m., bet jis jau per vėlyvas net Stenderiui (jo gramatika išėjo 1761), tuo labiau – Brodovskiui, mirusiam 1744 m. Taigi spausdintas vokiškas šaltinis, galėjęs būti akstinu lietuviško ir latviško patarlės pavidalo atsiradimui Brodovskio ir Stenderio XVIII a. veikaluose, lieka nenustatytas. Tuo labiau kad Stenderio gramatikoje ir pateiktas tik latviškas patarlės tekstas. Neturint aiškesnių duomenų, bent kiek didesnė atrodo tikimybė, jog kalbiamieji baltiški tekstai, pirmiausia lietuviškas, bus inspiruoti vokiečių šnekamosios kalbos (kaip jau minėta, šios versijos buvę užrašyta ir Prūsijos teritorijoje).

Bene dar kebliau yra su analogišku latvišku tekstu. Etninis vokiečių kalbos plotas nuo Latvijos atskirtas Lietuvos teritorijos. Ar ši patarlės versija būtų Stenderio nugirsta iš Pabaltijo, tai yra Latvijos, vokiečių? Apie tiesioginę sąsają tarp lietuviškos ir latviškos versijos sunku būtų kalbėti, nes nedidelė tikimybė, kad Stenderį Latvijos provincijoje būtų pasiekęs Brodovskio žodyno nuorašas. Tačiau, kita vertus, Stenderis galėjo, kaip ir vėliau Schleicheris, Brodovskio žodyno rankraštį rasti Karaliaučiuje archyve (galimybė, atrodo, turėta – Stenderis studijavo ir vėliau tobulinosi Vokietijos aukštosiose mokyklose) – jeigu tik rankraštis archyve jau buvo: tarp Brodovskio mirties ir kalbamosios patarlės paskelbimo Stenderio *Gramatikoje* tepraėję apie penkiolika metų. Šią prielaidą galėtų sustvirtinti ar paneigti Stenderio gramatikoje ir ypač žodyne (*Lettisches Lexikon in zween Theilen*, Mintauja, 1789) esančių paremių palyginimas su Brodovskio žodyno paremijomis.

Tad didžiausią intrigą ir sukuria sąsajos tarp lietuviško ir latviško patarlės teksto prielaida, nes yra tik nedidelė galimybė latviškai versijai (o tada gal ir lietuviškai?) būti kilusiai iš nenustatyto s p a u s d i n t o vokiško šaltinio. Ar lietuviškos ir latviškos versijos sutapimas (sutampa tekstas ir užrašymo laikotarpis) laikytinas ar nelaikytinas atsitiktinumu? Tokiam pasvarstymui medžiagos šiek tiek būtų. Bent

kiek dėmesio verta yra aplinkybė, jog abu raštijos veikėjai yra tos pačios konfesijos – abu yra evangelikai liuteronai, studijavę teologiją Vokietijos aukštosiose mokyklose; abiejų viešoji kalba (Stenderio – taip pat ir gimtoji) yra vokiečių. Taigi jie abu turėjo artimą, iš dalies gal net sutampančią, kultūrinę aplinką (tai būtų aplinkybė, palanki patarlės kildinimui iš spausdinto šaltinio). Beje, Stenderis suprato lietuviškai, gal net ir mokėjo kalbėti: vaikystę praleidęs ir pagrindinį išsilavinimą gavęs dabartinės Lietuvos pasienyje Subatėje (šiauriau nuo Obelių, dabar Daugpilio r.), *Latvių kalbos gramatiką* rašęs kunigaudamas Žeimelyje, taigi sąlygiškai lietuviškoje aplinkoje; į minėtąjį savo *Vokiečių–latvių ir latvių–vokiečių kalbų žodyną (Lettisches Lexikon)* įtraukdamas nemažai lituanizmų ir juos pažymėdamas kaip skolinius iš šiaurietinių Lietuvos šnektų (Obl), jis parodė turįs lietuvių kalbai atidą. Ar tai galėtų būti pakankama aplinkybė jam pasidomėti vokiškai lietuvišku, taigi analogiškos sandaros, Brodovskio žodynu, jeigu tokią galimybę turėjo?

Svarstant lietuviško patarlės teksto Brodovskio žodyne atsiradimo aplinkybes, negalima nepastebėti, kad jo operuojama tik vienu aptartosios šakotos tarptautinės patarlės pavidalu, su *miežio – rugio grūdo* opozicija, nors kai kur, regis, leksikos vartojimo iliustracijai patogesnės būtų buvusios populiariosios vokiškos patarlės versijos. Tačiau net žodžių *Brauhaus* ('alaus darykla, spirito varykla') ar *Backhaus* ('kepykla') iliustracijai jis nepateikia žinomosios *Wo ein Brauhaus steht, kann kein Backhaus stehen* 'Kur stovi varykla, negali kepykla stovėti', jos Brodovskis, orientuodamasis, matyt, į lietuviškas patarles⁵, į savo žodyną nėra iš viso įtraukęs. Tuo tarpu kalbamąją šios patarlės versiją (su *miežiais* ir *rugiais*) pavartoti jis randa dingstį net keturis kartus pirmojoje – vokiškai lietuviškoje žodyno dalyje (apie antrąją dalį, lietuvių–vokiečių, juk nežinome nieko): žodyno rankraščio 70 p. (prie žodžio *allwo* 'kur tik'), 558 p. (prie *Gerfte* 'miežiai'), 814 p. (prie *Korn* 'grūdai, rugiai') ir 1042 p. (prie *sauffen* 'gerti, girtauti') (atitinkamai BrLex I 65, II 95, 607, 1063). Jeigu vienu iš minėtųjų atvejų nebūtų pirmiau pateiktas vokiškas tekstas (ilustruojant žodį *Gerste – Wo die Gerste liegt, darff das Korn nicht liegen*) su priedašu *Prov.*, tai kitur po lietuviško einantį vokišką tekstą lengvai būtų galima traktuoti tik kaip lietuviškos patarlės vertimą (tai ir padarė Jurgis Lebedys *Smulkiojoje lietuvių tautosakoje XVII–XVIII a.* – žr. SLT 123). Tuo labiau kad ketvirtuoju šios patarlės pavartojimo atveju (Brodovskio žodyno rankr. 1042 p., prie žodžio *sauffen*) pateikiamas vien lietuviškas patarlės tekstas (*Wer säufft ißt wenig* ['Kas girtauja, mažai valgo'] *Kur Mežiei telpa, nereik Ruggiu*).

Visa tai turint galvoje, abu šio teiginio pavidalus, lietuvišką ir vokišką, nors jie beveik pažodžiui sutampa, turėtume laikyti atskiromis patarlėmis, nors ir sutikdami,

5 Pastebėta Brodovskį daug kur žodyne vokišką leksiką iliustruojant lietuviška patarle ar priežodžiu, neturinčiu analogiško leksikos vieneto, tinkančią vien savo turiniu, semantika.

jog pirmenybė kilmės atžvilgiu tektų vokiškai patarlei. O ar šaltinis, iš kurio Brodovskis šią patarlę ėmė, buvo vis dėlto rašytinis (taigi neabejotinai vokiškas) ar sakytinis (tada nepaneigiantis ir lietuviškos kalbinės terpės Mažojoje Lietuvoje galimybės), vargu ar benustatysime. Visa tai tinka ir latviškajai versijai, paskelbtai Stenderio gramatikoje. O jo dvikalbiame žodyne (*Lexikon*), gausiai iliustruotame patarlėmis, šios patarlės nerasime. Taigi Stenderis yra pateikęs v i e n l a t v i š k ą patarlę be vokiško jos analogo. Tai dar labiau sumažina galimybę ką nors spręsti apie jos kilmę. Tačiau vis dėlto atrodytų tikėtina, nors mūsų laikais nebeįrodoma, kokio nors pobūdžio sąsaja tarp Brodovskio ir Stenderio pateiktųjų versijų, nors per bendrą šaltinį. Manytina, jog ir priežastis ar priežastys, dėl kurių ši paprasta, aiški, taigi patogi vartoti patarlė neįėjo į gyvąją vartoseną, lietuvių ir latvių kultūroje bus buvusios analogiškos.

ŠALTINIAI

- Bernstein – *Katalog dzieł treści przysłowiowej składających bibliotekę Ignacego Bernsteina*, t. I, II. Warszawa: Drukarnia W. Drugulina w Lipsku, 1900.
- BKL – *Der kleine Littauer: das wichtigste aus der Sprachlehre, mehrere alphabetisch geordnete Wortregister und 200 Sprichworte* von Friedrich Becker, Tilsit: Im Selbstverlage, 1866.
- BrLex – Jokūbas Brodovskis. *Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum*, 3 t, parengė Vincentas Drotvinas, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2009.
- BrR – *Brihwsemneeka raksti, IV: Sakami wahrđi, mihklas un burwibas wahrđi*, 1. posms: *Latweeschu tautas sakami wahrđi un parunas*, Rīgā, 1914.
- Čel – *Mudrosloví národu Slovanského ve pislovích: připojena jest sbírka prstonárodních českých pořekadel*, uposádal a vydal Frant[išek] Lad[islav] Čelakovský, Praha, 1949.
- Dür – *Sprichwörter der germanischen und romanischen Sprachen, vergleichend zusammengestellt* von Ida von Düringsfeld und Otto Freiherrn von Reinsberg-Düringsfeld, Bd. 1, 2, Leipzig: Verlag von Hermann Fries, 1872, 1875.
- GrgPP – Kazys Grigas. *Patarlių paralelės: lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų, lenkų, vokiečių, anglų, lotynų, prancūzų, ispanų atitikmenimis*, Vilnius: Vaga, 1987.
- KrL – *Litwa: starożytnie dzieje, ustawy, język, wiara, obyczaje, pieśni, przysłowia, podania i t. d.* przez J. I. Kraszewskiego, t. 1, Warszawa, 1847.
- LGr – *Lettische Grammatik*, verfasst von Gotthard Friedrich Stender, zweyte Auflage, Mitau, 1783.
- LMD – Lietuvių mokslo draugijos tautosakos rinkiniai Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.
- LPP – *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. 1, 2, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000, 2008.
- LTt V – *Lietuvių tautosaka*, t. 5: *Smulkioji tautosaka. Žaidimai ir šokiai*, paruošė Kazys Grigas, Vilnius: Mintis, 1968.
- MŽ – *Littauisch-deutsches und Deutsch-littauisches Wörter-Buch* von Christian Gottlieb Mielcke, Königsberg, 1800.
- MŽŽ – *Lietuwiszskai-latwyszskai-lenkiszskai-rusiszskas žodynas* kun. M. Miežinio, Tilžė: spausdinta kasztais M. Noveskio, 1894.
- NsŽ – G. H. F. Nesselmann. *Wörterbuch der littauischen Sprache*, Königsberg, 1851.
- SchLL II – *Handbuch der litauischen Sprache* von August Schleicher, Bd. 2: *Litauisches Lesebuch und Glossar*, Prag: J. G. Calve'sche Verlagsbuchhandlung, 1857.

- SLT – *Smulkioji lietuvių tautosaka XVII–XVIII a.: priežodžiai, patarlės, mįslės*, paruošė Jurgis Lebedys, Vilnius: Valstybinė grožinės literatūros leidykla, 1956.
- ŠLT – *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, parašė J. Šliūpas, MD, Plymouth (PA): spauda ir kaštai „Vienybės lietuvininku“, 1904.
- Wand – *Deutsches Sprichwörter-Lexikon: ein Hausschatz für das deutsche Volk* von Karl Friedrich Wilhelm Wander, Bd. 1, Leipzig: F. A. Brockhaus, 1867. (Skaičius po tomo nurodo skiltį.)

LITERATŪRA

- Grigas Kazys 1987. *Patarlių paralelės: lietuvių patarlės su latvių, baltarusių, rusų, lenkų, vokiečių, anglų, lotynų, prancūzų, ispanų atitikmenimis*, Vilnius: Vaga.
- 2000. Nuo pirmųjų įrašų iki sisteminio leidinio, in: *Lietuvių patarlės ir priežodžiai*, t. 1: A–D, parengė Kazys Grigas... [et al.], Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, p. 25–42.
- Kokare E[lza] 1988. *Latviešu un vācu sakāmvārdū paralēles*, Rīga: Zinātne.
- Schleicher August 1857. *Handbuch der litauischen Sprache* von August Schleicher, Bd. 2: *Litauisches Lesebuch und Glossar*, Prag: J. G. Calve'sche Verlagsbuchhandlung.
- Šliūpas Jonas 1904. *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, Plymouth (PA): spauda ir kaštai „Vienybės lietuvininku“.

“Where Barley Is Kept, Rye Cannot Fit in”: The Pathways of One Proverb

LILIJA KUDIRKIENĖ

S u m m a r y

The proverb ‘Where barley is kept, rye cannot fit in’ (*Kur miežiai guli, rugiai netelpa*), or its variant ‘Where barley is stored / kept, no rye is necessary’ (*Kur miežiai telpa / guli, nereik rugių*), which means that those who drink do not usually eat much, did not have oral tradition in Lithuania, being spread via publications instead. It belongs to an international type. The Lithuanian text, although written down by Jokūbas Brodovskis (1692–1744) in the first half of the 18th century, became publicly known only since the beginning of the 19th century, along with the dictionary compiled by Christian Gottlieb Mielcke (1800). Later this proverb made its appearance in works by Józef Ignacy Kraszewski (1847), Georg Heinrich Ferdinand Nesselmann (1851), and Friedrich Becker (1866). It reached the American Lithuanians in 1904 thanks to Jonas Šliūpas. In Lithuania, this proverb started its dissemination with the Lithuanian reader compiled by August Schleicher (1857), in which two variants of this proverb were printed: one copied from the manuscript dictionary of J. Brodovskis, while another one recorded by A. Schleicher himself in the Lithuania Minor. From this reader, the proverb was reprinted in the dictionary by Mykolas Miežinis (1894) and found its way into the collections of the Lithuanian Science Society, thus being spread wider. Vincas Krėvė published it in *Tauta ir žodis* (‘Nation and Word’, 1927). Both variants of this proverb were included into the anthology *Lietuvių tautosaka* (‘Lithuanian Folklore’, vol. 5, 1968).

In the second half of the 18th century, a very similar variant of this proverb appeared also in Latvian. It was published in the grammar book by Gotthard Friedrich Stender in 1761: *Kur miežu grauds guļ, tur rudzu grauds nevar gulēt* (‘Where a barley grain lies, no grain of rye should lie’). In the 19th century, it also found its way into various collections of Latvian

folklore, both printed and manuscript ones. Nevertheless, according to the researchers, the oral tradition of this proverb is absent in Latvia as well.

It is almost certain that original source of this proverb should have been in German. Still, the German tradition prefers versions with opposition between *brewery / distillery* and *bakery* (*Brauhaus – Backhaus*) rather than between *barley* and *rye*. According to various researchers, the German publications containing opposition between grains of barley and rye were mostly published in the 19th century, i.e. considerably later than authors recording the Lithuanian and Latvian versions lived. On the other hand, earlier German publications available to us now are very old (published in 1606 in Hamburg or 1616 in Augsburg) and could have hardly been traceable to the authors of the 18th century sources mentioned above. Therefore the text noted down by J. Brodovskis could have originated not from a published source, but from a spoken German in the Prussian territory. The origins of the Latvian analogue seem even more enigmatic, though. The German speaking area is separated from Latvia by the Lithuanian territory. Could Latvians have picked this proverb from the Baltic Germans? The direct link between the Lithuanian and Latvian versions is difficult to establish. There is a slight possibility that the Latvian version (or perhaps the Lithuanian one as well?) could have originated from an unknown printed German source. Otherwise the similarity of the Lithuanian and Latvian versions can only be regarded as a coincidence.

Gauta 2015-05-11